

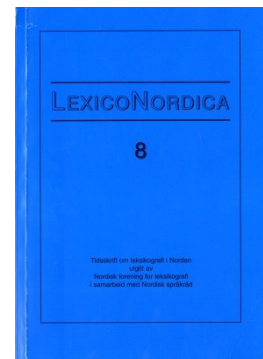
LexicoNordica

Titel: *Að hafa í sig og á*. Isländsk fraseologi i ett isländskt-svenskt perspektiv

Forfatter: Anna Helga Hannesdóttir og Jón Hilmar Jónsson

Kilde: LexicoNordica 8, 2001, s. 67-91

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Að hafa í sig og á

Isländsk fraseologi i ett isländskt-svenskt perspektiv

In this paper we discuss a new approach to Icelandic phraseology in an Icelandic-Swedish dictionary. A finite set of semantic fields forms the structure on which the lexical description is based, and each field is further structured into subsets according to the diverse meanings of the phrases involved. A key feature of a dictionary of this kind is its multiple access structure, allowing access to the concepts, the key words of the phrases, and the phrases themselves. Each phrase is attached to one or more semantic field(s). Here we illustrate the method by the field FJÁRHAGUR, i.e. *economy*. The structure of the field is illustrated, the core vocabulary within the field is presented and defined, followed by phrases belonging to the field. Through the multiple access structure it is possible to register and describe lexical entities and concepts that have not been lexicalized as single words. Such entities are poorly treated in traditional, word-based dictionaries. The bilingual perspective on the parallel monolingual description of each of the languages is meant to add a genuine contrastive dimension to the lexical analysis.

At a more principal level, this paper also deals with the advantages of this access structure compared to those of ordinary bilingual dictionaries. Some of the shortcomings of traditional bilingual lexicography in general are discussed, as well as some weaknesses characteristic of such lexicography as where two closely related languages are involved.

1. Inledning

Den tvåspråkiga ordboken har en lång och rik tradition inom lexikografien och för många är ordböcker av denna typ mer än andra ordböcker oumbärliga redskap i det dagliga livet. Med utgångspunkt i sin egen erfarenhet förknippar de flesta nordiska ordboksanvändare sådana ordböcker med behovet av att skaffa sig kunskap om och färdigheter i de stora europeiska språken. Många har också fått bekräftat att tvåspråkiga ordböcker kan vara till stor praktisk nytta när det gäller att få kontakt med människor som hör hemma i främmande kulturer. Betydligt färre förknippar däremot tvåspråkiga ordböcker speciellt med förhållandet mellan de nordiska språken. Åtskilliga av de ordböcker som finns mellan två nordiska språk är heller inte särskilt typiska för den tvåspråkiga ordboken; den språkliga och kulturella närheten gör att det på många sätt är svårt att åstadkomma en adekvat ordboksbeskrivning som uppfyller användarnas förväntningar och intressen.

Från isländskt perspektiv föreligger det ett behov av nytänkande inom den tvåspråkiga lexikografien. Särskilt gäller detta när man ser på de ordböcker som finns från isländska till andra nordiska språk.

Förhållandet är annorlunda och bättre när det gäller ordböcker från annat nordiskt språk till isländska. Frågan är bland annat om man på ett bättre sätt kan ge en kontrastiv beskrivning av förhållandet mellan två nordiska språk, med betoning på användarnas behov dels av produktion på det främmande språket, dels av att – med utgångspunkt i sin kompetens i modersmålet – skaffa sig insikt om olika strukturella och semantiska egenskaper hos ett annat nordiskt språk.

2. Den tvåspråkiga lexikografins traditionella problem

Arbetet med en ny isländsk-svensk ordbok aktualiserar frågor som gäller den etablerade tvåspråkiga lexikografins möjligheter såväl som dess begränsningar. Även om den praktiska nyttan av tvåspråkiga ordböcker är ställd utom allt tvivel är det många, inte minst lexikografer, som betraktar den traditionella tvåspråkiga ordboken som en ordbokstyp med många stora begränsningar och svåra problem inför de krav som användarna kan ställa på den (se exempelvis Al-Kasimi 1977, Kromann, Riiber & Rosbach 1984 och 1991, Atkins 1996 och Berkov 1999). Dessa problem kan sammanfattas i följande punkter:

1. Konfrontationen mellan två (ofta mycket olika) språk avslöjar olikheter som inte kan uttryckas explicit i den lexikografiska beskrivningen. Det som är likt eller direkt jämförbart överskuggar det som är olik.
2. Kravet på ekvivalens präglar och styr i viss utsträckning valet av de enskilda enheterna i ordboken och framställningen av ordbokstexten på följande sätt:
 - i. Ordförrådet på källspråkssidan, dvs. lemmabeståndet, begränsas eller utvidgas för att motsvara målspråkets ordförråd.
 - ii. Uppmärksamheten riktas främst på ettordsenheter. Ordförbindelser och syntagmatiska relationer får sämre täckning.
 - iii. De ord och uttryck som betecknar konkreta förhållanden ägnas större uppmärksamhet och utrymme än abstrakter (ekvivalensrelationerna är klarare och lättare att redovisa).
 - iv. Ord som främst används i tematisk position får bättre täckning än ord som huvudsakligen förekommer i utsagens rematiska del.
 - v. Morfologiska och syntaktiska språkspecifika drag kommer dåligt till uttryck.
3. Det är problematiskt att redovisa "extensionen" hos ekvivalensen, till exempel när det gäller överförd betydelse och olikheter beträffande lemmats och ekvivalentens konnotationer.

4. Den betydelsemässiga variationen hos det enskilda uppslagsordet fokuseras, medan den uttrycksmässiga variation som gäller enskilda delbetydelser inte redovisas i målspråket.
5. Presentationsordningen försvårar överblicken över de begreppsrelationer som råder mellan de olika enheterna i källspråket.
6. Begrepp som lexikaliserats som ettordsenheter fokuseras för ensidigt i förhållande till begrepp som endast lexikaliserats som fraser.
7. Ingångsstrukturen begränsas till källspråkets uttryckssida i form av en alfabetiserad lemmalista.

Dessa förhållanden kan sägas gälla generellt för ordböcker mellan två språk. Problemen är huvudsakligen av två slag: dels sådana som beror på att den kontrastiva analys som ligger till grund för den lexikografiska presentationen är bristfällig, dels sådana som beror på att såväl analysen som presentationen koncentreras på enstaka ord. I denna uppsats diskuterar vi infallsvinklar som kan bidra till att lösa en del av dessa problem.

3. Lexikografisk beskrivning av nära besläktade språk

När man har att göra med två språk som står i ett speciellt förhållande till varandra kan man märka ytterligare andra försvårande faktorer. Detta gäller både när de båda språken sinsemellan uppvisar stora strukturella överensstämmelser eller likheter i ordförrådet, som de nordiska språken, och när det ena språket och språksamhället är under påverkan från det andra (som många språk inför engelskan). Dessa faktorer kan sammanfattas på följande sätt:

1. Hänsyn till likheter och paralleller på uttryckssidan kan leda till överdriven (falsk) ekvivalens.
2. Språkhistorisk släktskap kan leda till att interlingvala allomorfer, dvs. ord som förekommer i båda språken och är morfologiskt besläktade, ges företräde som ekvivalenter.
3. Morfologiska och syntaktiska egenheter i källspråket kan överföras till målspråket (med utgångspunkt i kravet om största möjliga ekvivalens).
4. Surrogat- och ad hoc-ekvivalenter uppges (utan att detta markeras särskilt) i strävan efter att demonstrera ekvivalens.
5. Främmande, semantiskt markerade, ord i målspråket tenderar att förbigås som ekvivalenter till sina upphovsord i källspråket, och i stället redovisas ord av inhemskt ursprung.

6. Påverkan från målspråket kan leda till överdriven lemmatisering av ord som har uppstått som avlösarord i källspråket (exempelvis facktermer).

Vid en tvåspråkig ordboksbeskrivning som gäller förhållandet mellan två nära besläktade språk som de nordiska måste lexikografen vara medveten om och ta ställning till dessa faktorer. I stället för den traditionella lemma/ekvivalent-baserade beskrivningen skulle följande metodiska och teoretiska ställningstaganden bilda utgångspunkt för ordboksbeskrivningen:

1. Kravet på att fastställa en ekvivalent för varje källspråksenhet sänks.
2. Större vikt läggs vid att tillmötesgå användarens behov beträffande produktion.
3. Större vikt läggs vid att redovisa användningen av de ord och uttryck som vanligen står i reumatisk ställning.
4. Ordförbindelser och bruksmönster ges en central plats i beskrivningen.
5. Det kontrastiva perspektivet läggs till grund för lexikografens analys och görs explicit i ordboken; det kan därigenom utnyttjas och utvecklas av användaren.
6. Den semantiska analysen utgår ifrån att semantiska fält identifieras och avgränsas i båda språken för att sedan jämföras kontrastivt.
7. En mer flexibel ingångsstruktur eftersträvas för båda språken, med utgångspunkt i såväl uttrycksmässiga som innehållsmässiga drag.

4. Lexikografisk beskrivning med fraseologisk utgångspunkt

De överväganden som presenteras ovan bygger dels på studiet av tvåspråkig lexikografi i ett historiskt perspektiv (Hannesdóttir 1991, 1998 och 2001), dels – och främst – på en enspråkig lexikografisk beskrivning av isländskan som nu är i gång och som skall resultera i en begreppsbasead fraseologisk ordbok (se Jónsson 2001). Den nya ordboken kan ses som ett slags fortsättning på *Orðastaður* som kom 1994 och som grovt kan klassificeras som en isländsk konstruktions- och kollokationsordbok där huvudvikten läggs vid ordens uppförande i ordförbindelser och sammansättningar (Jónsson 1994). I *Orðastaður* är ingången i ordbokstextens information begränsad till ordets uttrycks-sida. I den nya ordboken riktas uppmärksamheten däremot till lemmats innehållssida; lemmalistan består av termer eller beteckningar för

totalt ca 750 begrepp som vart för sig omfattar en semantiskt sammanhängande fraseologi. Det förutsätts alltså att användaren är ute efter information om alternativa sätt att uttrycka den betydelse eller det begrepp som ger anledning till sökningen.

Denna infallsvinkel torde vara givande också i tvåspråkiga sammanhang (se Jónsson 1999). För att demonstrera tillvägagångssättet har vi valt att se på den fraseologi som i isländskan har utvecklats kring fyra begrepp. Dessa begrepp motsvarar i sin tur ett sammanhängande semantiskt fält. Vi skall sedan något beröra hur det isländska materialet kan utnyttjas och framställas i en tvåspråkig isländsk-svensk ordboksbeskrivning. Det bör poängteras att det är det isländska materialet som är utgångspunkten för diskussionen. Det svenska materialet, både själva fraseologin och förklaringarna, har uppstått som ett komplement till det isländska utgångsmaterialet och bygger alltså inte på en självständig språkintern analys av svenskan. Det har därför inte samma självständiga status som den isländska delen. Man kan heller inte bortse från att också i en sådan modell, i varje fall i en första omgång, kommer det ena språket primärt att fungera som källspråk och det andra som målspråk på samma sätt som i traditionella tvåspråkiga ordböcker. I denna uppsats har vi valt att begränsa oss till en diskussion som huvudsakligen utgår ifrån isländskans benämningar på de aktuella begreppen och avgränsningen av respektive begreppsält i isländskan. I en mer omfattande ordboksbeskrivning skulle man däremot försöka eftersträva att de båda språken är så likställda som möjligt när det gäller lemmaurvalet. Då är det naturligtvis också viktigt att man på bästa sätt utnyttjar tillgängliga resurser, både de stora lexikaliska material som finns tillgängliga för isländskan såväl som för svenskan och den teoretiska och praktiska kompetens som finns till hands för de båda språkens lexikografiska beskrivning.

4.1. Det semantiska fältet FJÁRHAGUR

De fyra begrepp vi har undersökt ingår i det semantiska fält som avser tillgången på pengar och pengars hantering, fältet FJÁRHAGUR. Begreppen är *fjárhagsástand* 'ekonomisk ställning', *sparsemi/ráðdeild* 'sparsamhet', *níska* 'snålhet' och *eyðslusemi* 'slösaktighet'. Anledningen till att vi har valt detta fält är bland annat att det är någorlunda väl avgränsat i båda språken och att man kan räkna med att ekvivalensgraden är förhållandevis hög. Dessutom kan man säga att det gäller ett område som är relevant för oss alla; vi lever i ett samhälle som i allt större utsträckning är upptaget av ekonomi både i det offentliga och i det privata livet. Det är därför ett område som måste vara väl täckt i alla nya tvåspråkiga ordböcker. En tentativ definition av de fyra

isländska termer som valts som begreppsbenämningar skulle kunna formuleras på följande sätt:

Fjárhagsástand: ástand/staða í peningalegum efnum 'ekonomiska omständigheter'.

Sparsemi/ráðdeild: það að gæta hagsýni og fyrirhyggju í meðferð fjármuna 'god hantering av ekonomiska tillgångar'.

Níska: það að vera tregur til að nota fé sitt eða láta fé eða eignir af hendi 'ovilja att använda pengar eller lämna ifrån sig pengar eller ägodelar'.

Eyðslusemi: það að vera ógætinn í notkun fjármuna, það að nota mikla peninga 'oförsiktig användning av pengar'.

Substantiv av den här typen, som betecknar fenomen och egenskaper, passar bra som benämningar på sammanhängande lexikaliska fält. Vid en spontan sökning är de emellertid inte speciellt effektiva som ingång i ordbokstexten. Här måste användaren kunna utgå från de mest närliggande orden inom det aktuella begreppsfältet för att därifrån komma åt texten under benämningarna. I princip måste vilket som helst av de innehållsord som förekommer i den aktuella artikeln kunna fungera som nyckel till texten, men det är naturligt att tänka sig att vissa ord är särskilt centrala i detta sammanhang, ord som i respektive fall utgör ett slags lexikalisk ram för begreppsfältet.

4.2. Fältets kärna

Det semantiska fältet realiseras lexikaliskt dels som ettordsenheter, dels som mer eller mindre konventionaliserade fraser. Den första nivån i ingångsstrukturen består av en lista med fältets centrala ord i källspråket. Dessa kärnord kan utifrån semantiska kriterier delas in i betydelsegrupper. Kärnorden kan även försees med uppgifter om ordklass-tillhörighet som då också kan användas som klassificeringskriterium:

<i>ríkur</i> adj.	<i>fátækur</i> adj.	<i>sparsamur</i> adj.	<i>eyðslusamur</i> adj.
<i>auðugur</i> adj.	<i>blankur</i> adj.	<i>sparsemi</i> subst.	<i>eyðslusemi</i> subst.
<i>ríkídæmi</i> subst.	<i>snauður</i> adj.	<i>spara</i> verb	<i>eyðsla</i> subst.
<i>auður</i> subst.	<i>fátækt</i> subst.		<i>brudl</i> subst.
<i>auðæfi</i> subst.	<i>örbirgð</i> subst.	<i>nískur</i> adj.	<i>sóun</i> subst.
	<i>blankheit</i> subst.	<i>níska</i> subst.	<i>eyða</i> verb
			<i>brudla</i> verb
			<i>sóa</i> verb

Man kan också tänka sig en mindre, koncentrerad kärna som endast består av de mest centrala adjektiven: *ríkur* 'rik', *fátækur* 'fattig', *sparsamur* 'sparsam', *nískur* 'snål', *eyðslusamur* 'slösaktig'. Informationen om kärnorden kan naturligtvis också utvidgas med traditionella definitioner av de enskilda ordens betydelse:

Ríkur: sem er mjög vel staddur fjárhagslega, sem á mikla fjármuni eða eignir.

Fátækur: sem er (um langan tíma eða varanlega) illa staddur fjárhagslega, sem á litla fjármuni eða eignir.

Sparsamur: sem af hagsýni og fyrirbyggju gætir þess að fara vel með fjármuni.

Nískur: sem (af eigingirni) er tregur til að nota fé sitt eða láta fé eða eignir af hendi.

Eyðslusamur: sem er ógætinn í notkun fjármuna, sem notar mikla peninga.

4.3. Fältets struktur

Vår utgångspunkt är alltså att kärnord som *ríkur* och *fátækur* kan användas som ingång i fältet och ordbokstexten. De används som kända enheter för att hämta information om det som är okänt eller oklart för användaren beträffande det aktuella begreppet eller fältet. Denna information kan t.ex. gälla huruvida det finns synonymer och närsynonymer till den sökta enheten och i så fall hur den inbördes relationen mellan eventuella närsynonymer ser ut, liksom också alternativa sätt att uttrycka den sökta enhetens innehåll. Användaren kan naturligtvis välja att gå direkt till respektive artikel, men det första steget kan också vara att skaffa sig en överblick över fältets struktur i källspråket. Den semantiska strukturen presenteras som en betydelse-ram (figur 1). Ramen är avsedd att rymma all den fraseologi som etablerats för att uttrycka olika aspekter av tillgång till och hantering av ekonomiska medel. För att skärpa det tvåspråkiga perspektivet redovisas här också hur det isländska fältet kan överföras till svenska och hur de i isländskan lexikaliserade betydelserna har motsvarigheter i svenskan.

Betydelseram: fältet FJÁRHAGUR

1. <i>Fjárhagsástand</i> (góður/slæmur fjárhagur)		<i>Ekonomiska omständigheter</i> (bra/dålig ekonomi)
1.1. <i>Góður fjárhagur</i>		<i>Bra ekonomi</i>
adj.:	ríkur auðugur	rik förmögen
subst.:	ríkiðæmi auður auðæfi	rikedom, förmögenhet rikedom, förmögenhet rikedom, förmögenhet
1.2. <i>Slæmur fjárhagur</i>		<i>Dålig ekonomi</i>
adj.:	fátækur snauður blankur	fattig fattig þank
subst.:	fátækt örbirgð blankheit	fattigdom armod -
1.3. <i>Viðunandi fjárhagur</i>		<i>Tillfredsställande ekonomi</i>
1.4. <i>Breyttur fjárhagur</i>		<i>Förändrad ekonomi</i>
1.4.1. <i>Batnandi fjárhagur</i>		<i>Förbättrad ekonomi</i>
1.4.2. <i>Versnandi fjárhagur</i>		<i>Försämrad ekonomi</i>
2. <i>Meðferð fjármuna</i>		<i>Hantering av tillgångar</i>
2.1. <i>Gætileg meðferð</i>		<i>Försiktig hantering</i>
2.1.1. <i>Stjórnast af hagsýni</i>		<i>Förutseende hantering</i>
adj.:	sparsamur	sparsam
subst.:	sparsemi	sparsamhet
verb:	spara	spara
2.1.2. <i>Stjórnast af eigingirni</i>		<i>Självisk hantering</i>
adj.:	nískur	snål
subst.:	níska	snålhet
verb:	-	snåla
2.2. <i>Ógætileg meðferð</i>		<i>Oförsiktig hantering</i>
adj.:	eyðslusamur	slösaktig
subst.:	eyðslusemi eyðsla bruðl sóun	slösaktighet förbrukning slöseri slöseri
verb:	eyða bruðla sóa	förbruka, ödsla slösa, ödsla slösa, ödsla

FIGUR 1. *Betydelseram för det semantiska fältet FJÁRHAGUR.*

Vi ser att kärnorden, såsom de ordnats i betydelseramen, inte täcker alla aspekter av det semantiska fältet. Sålunda finns det till exempel

inga lexikaliserade enheter vars betydelsesida täcker begreppen *förändrad ekonomi*, dvs. *förbättrad* respektive *försämrad ekonomi*. De ekonomiska förhållanden som betecknas med ettordsenheter anknyter huvudsakligen till ett klart motsatsförhållande inom det semantiska fältet.

4.4. Kontrastiv analys av fältets lexikaliska representation i isländska respektive svenska

Även om betydelse ramen i det här fallet visar en rätt långtgående lexikalisk ekvivalens mellan kärnorden i de båda språken måste man i princip se det så att urvalet av kärnord i det ena språket inte förutsätter en ekvivalent bland kärnorden i det andra språket.

Av figur 1 framgår att medan isländskan har tre substantiviska kärnord som betecknar bra ekonomi, *ríkidæmi*, *auður* och *auðæfi*, har svenskan bara två: *rikedom* och *förmögenhet*. Hur relationen mellan de tre isländska enheterna förhåller sig till relationen mellan de båda svenska enheterna kräver en ingående semantisk och pragmatisk analys, såväl med språkintern utgångspunkt som kontrastiv mellan de båda språken. Också när det gäller begreppet *oförsiktig hantering* (av (ekonomiska) tillgångar) framgår att den paradigmatiske symmetri som råder i isländskan mellan de substantiviska kärnorden *eyðsla* och *bruðl* och verben *eyða* och *bruðla* inte motsvaras av förhållandena i svenskan. Vidare kan vi notera en lucka på den svenska sidan där tillståndet "att vara pank" har lexikaliserats i isländskan som lemmat *blankheit*. I den traditionella ordboken är det oproblematiske att förse ett lemma som *blankheit* med en parafrastisk förklaring. Ett större problem erbjuder det omvända förhållandet, dvs. när det finns lexikaliserade enheter i målspråket som saknar motsvarighet i källspråket. I betydelse ramen återfinns det svenska verbet *snåla*, som saknar isländsk motsvarighet. Utan en direkt lemmaingång är det vansklige att presentera såväl själva verbet som de olika betydelse det har i svenskan för den användare av en isländsk-svensk ordbok som verkligen behöver hjälp med svenskan. Lemmalakuner av det här slaget är svåra att komma åt i en traditionell tvåspråkig ordbok.

5. Ingångar till fraseologin

På det följande uppslaget återges en preliminär version av artikeln *Fjärhagsåstand* som ett exempel på hur en sådan artikel i vår tänkta ordbok kan se ut.

Fjárhagsástand

1.1. Góður fjárhagur

eiga (<heilmikla>) peninga
 eiga <mikið, ærið> fé
 vera (<vel>) efnadur
 vera <vel> efnubúinn
 búa við <mikil, góð> efni
 vera <vel> við efni
 vera í <góðum> efnum
 hafa það gott
 hafa rúmt um hendur
 eiga rúmt um hendur
 vera (<vel>) fjáður
 vera fésterkur
 vera <vel, ágætlega> stæður
 vera <vel, ágætlega> staddur (<fjárhagslega>)
 vera <vel> settur (<fjárhagslega>)
 vera <vel> megandi mega vel
 vera stæltur
 vera stöndugur
 standa <vel> <fyrirtækið, stofnunin> stendur <vel, sterkt> (<fjárhagslega>)
 vera ekki á flæðiskeri staddur
 vera ekki á bláhjarni
 vera gróinn í <peningum>
 eiga <eitthvað> í handraðanum
 eiga <eitthvað> í kistu-handraðanum
 vera (<vel>) í álum
 vera (<vel>) við álnir
 vera múraður
 vera loðinn um lófana
 vera ríkur
 vera auðugur
 vera auðugur að fé
 eiga auð fjár
 vita ekki aura sinna tal
 búa við (<mikla>) auðsæld

búa við allsnægtir lífa við allsnægtir
 á við (*tímabundin*) fjárráð
 hafa <góð, rúm> fjárráð
 hafa <mikil, rúm> auraráð
 hafa <mikil> peningaráð
 hafa <mikla peninga> handa á milli
 vaða í peningum
 vaða í seðlum
 <koma heim af vertíðinni> með fullar hendur fjár

1.2. Slæmur fjárhagur

eiga <litla, enga> peninga
 standa <illa> <fyrirtækið, stofnunin> stendur <illa, veik> (<fjárhagslega>)
 vera <illa> staddur (<fjárhagslega>)
 vera <illa> stæður
 vera <illa> settur (<fjárhagslega>)
 vera efnalítill
 vera efnasmár
 búa við <lítill> efni
 vera fátækur
 fátæktin er/var <hans, hennar> fylgikona (<alla æví>)
 eiga ekki krónu
 eiga ekki grænan eyri
 eiga ekki túskilding
 eiga ekki grænan túskilding
 eiga ekki fimmeyring með gati
 eiga ekki bót fyrir rassinn á sér
 eiga ekki bót fyrir endann á sér
 eiga ekki fóður undir fat

eiga ekki til hnífs og skeiðar
 eiga ekki fyrir salti(nu) í grautinn
 eiga <varla, ekki> í sig
 eiga <varla, ekki> í sig og á
 hafa <varla, ekki> í sig og á
 berjast í bökkum
 hafa þröngan skó á fæti
 það er (<víða>) þröngt fyrir dyrum
 það er þröngt í búi <á heimilinu, hjá þeim>
 það er hart í búi (hjá <þeim>)
 endarnir ná <varla, ekki> saman (<rétt>) skrimta
 leþja dauðann úr skel
 vera á flæðiskeri staddur
 vera efnalaus
 vera snauður
 vera/<koma heim> allslaus
 <koma heim> slyppur
 vera/<koma heim> slyppur og snauður
 vera eignalítill
 vera eignalaus
 búa við örbirgð
 vera (orðinn) öreigi

andspænis útgjaldþörf
 vera á hausnum
 vera á kúpunni
 vera (orðinn) gjaldþrota

á við (*tímabundin*) fjárráð
 <hefja búskap> með tvær hendur tómar
 hafa <takmörkuð, lítil> fjárráð
 hafa <lítill, takmörkuð> auraráð
 hafa <lítið, litla peninga> handa á milli
 hafa <lítið fé> handbært
 hafa úr <litlu> að spila

hafa úr <litlu> að móða
vera (orðinn) auralíttill
vera (orðinn) peningalíttill
vera (orðinn) féllíttill
buddan er (orðin) létt
eiga ekki/engan pening
eiga ekki/engan aur
vera (orðinn) févana
vera (orðinn) félaus
vera (orðinn) féþrota
vera (orðinn) fjárþrota
vera (orðinn) auralaus
vera (orðinn) peningalaus
vera (orðinn) blankur
pyngjan er (orðin) tóm
buddan er (orðin) tóm
veskið er (orðið) tóm
vera (orðinn) krúkk

með áherslu á fjárþörf
vera féþurfi
vera í kröggum
vera í fjárkröggum
vera í peningakröggum
vera í aurahraki
vera í peningahraki
vera í peningapröng
vera í fjárþröng

miðað við tiltekna þörf
eiga ekki fyrir
<hlutumum;
kostnaðinum>
hafa ekki efni á <þessu;
nýjum bíl>
hafa ekki ráð á
<þessu>
geta ekki veitt sér
<þetta>
vera ekki
borgunarmaður fyrir
<þessu>

eiga ekkert aflögu
(handa <honum,
henni>)

1.3. Viðunandi fjárhagur

hafa nóg fyrir sig að
leggja
hafa nóg handa sér og
sínnum
hafa nóg að bíta og
brenna
eiga fyrir nauðþurftum
eiga fyrir skuldum
eiga fyrir sig
eiga í sig
eiga í sig og á
hafa í sig og á
hafa ofan í sig
hafa nóg af öllu

miðað við tiltekna þörf
eiga fyrir <hlutumum;
kostnaðinum>
hafa efni á <þessu;
nýjum bíl>
hafa ráð á <þessu>
geta veitt sér <þetta>
vera borgunarmaður
fyrir <þessu>
eiga <eithvað> aflögu
(handa <honum,
henni>)

1.4. Breyttur fjárhagur

1.4.1. Batnandi fjárhagur

aura saman
<peningum, fáeinum
krónum>

safna/hafa safnað
<nokkru fé, dágóðri
upphæð>
<honum, henni>
græðist /græddist
(<fljótt>) <fé>
efnast (<vel>) (á <við-
skiptunum>)
komast í efni
vera kominn í efni
komast undir efni
komast <vel> undir
komast <vel> í tána.
komast í álnir
vera kominn í álnir
álnast
auðgast (<mjög>) (á
<viðskiptunum>)
safna/hafa safnað
(<miklum,
gífurlegum>) auði
safna/hafa safnað
(<miklum>)
auðæfum
raka saman fé
moka saman fé

1.4.2. Versnandi fjárhagur

það kreppir að
(<honum, henni>)
það þrengir/er farið að
þrengja að (<þeim>)
það þrengist/hefur
þrengst um (<hjá
mörgum fyrir-
tækjum>)
komast í kröggur
komast í fjárþrot
komast í féþrot
komast í þrot
vera kominn í þrot

Fakultativa led i fraserna redovisas inom parentes medan kotext-angivelserna ges inom hakparantes. Artikeln, som här återges i sin helhet, innehåller fraser som hör hemma under punkt (1) i betydelse-ramen för fältet FJÁRHAGUR. Vi kan notera att punkterna 1.4.1 och 1.4.2 är väl representerade bland fraserna.

En viktig poäng med den struktur som vi skisserar här är att användare av vilket som helst av de båda språken kan utnyttja ett av kärnorden eller någon av dessas närsynonymer för att komma åt den

sökta informationen. I praktiken gäller väl sökningen sällan information om de mest centrala orden direkt, snarare torde användaren ofta vara ute efter information om något som ligger mindre centralt i det semantiska fältet. I många fall vill man helst få tillgång till hela den artikel som dels placerar det sökta ordet eller uttrycket i ett större semantiskt sammanhang, dels redovisar alla möjliga sätt att uttrycka det sökta ordets innehåll.

Artikeln *Fjárhagsástand* omfattar ca 170 isländska ordförbindelser som alltså gäller olika sidor av ekonomiska omständigheter (punkt (1) i betydelseramen). Det ges ingen explicit information om de enskilda ordförbindelserna bortsett från spridda kommentarer om semantiska eller funktionella egenheter inom de enskilda leden. Sådana kommentarer är exempelvis "á við (tímabundin) fjárráð" 'avser (tillfälliga) ekonomiska omständigheter' och "andspænis útgjaldaþörf" 'i förhållande till utgifterna'. Informationen gäller då flera förbindelser. Vid sorteringen av förbindelserna inom de enskilda leden tas hänsyn till semantisk släktskap men också till uttrycksmässiga och strukturella likheter så att användaren lättare upptäcker mönster med varierande element. Här förutsätts att användaren inte behöver egentliga förklaringar eller definitioner för att – i varje fall i stora drag – identifiera betydelsen med stöd i de lexikaliska benämningarna och kommentarerna som ligger till grund för sorteringen och också utifrån uttryckets placering i förhållande till förbindelser med känd betydelse.

5.1. Semantisk/rematisk aspekt

Det som kännetecknar en artikel av det slag som här diskuteras är att textelementen i samtliga fall är syntagmatiska förbindelser och inte isolerade ord samt att de flesta av förbindelserna redovisas i form av verbfraser. Formen motiveras av den klara fokuseringen på den rematiska aspekten, där redovisningen och kartläggningen av mångfalden i utsagan om ett givet tema prioriteras i förhållande till de enskilda ord och enheter som huvudsakligen är temarelaterade. Detta betyder att man i större utsträckning kan inkludera ordförbindelser och varianter som av olika anledning ofta utelämnas i en traditionell semasiologisk ordbok med alfabetisk makrostruktur. Vi kan se på några punkter i detta sammanhang (a–d).

a) Relationen mellan lemmatisering och grad av lexikalisering

Lemmatisering av de lexikaliska enheterna beror i stor utsträckning på deras grad av lexikalisering: ju lägre lexikaliseringsgrad, desto mindre anledning till lemmatisering. Detta återspeglas i en rad förbindelser i

ordbokstexten, som exempelvis de förbindelser som återges i exempel (1) och som alla betyder 'ha ont om pengar'.

(1) vera auralítill	vera auralaus	vera í aurahraki	vera í kröggum
vera félítill	vera félaus	vera í peningahraki	vera í fjárkröggum
vera peningalítill	vera peningalaus	vera í peningapröng	vera í peningakröggum
		vera í fjárpröng	

De sammansatta adjektiven och substantiven i dessa fraser är inte lika starkt lexikaliserade som enskilda ord som fraserna är i sin helhet och det är en bedömningssak huruvida de skall lemmatiseras. Resultatet blir ofta en inkonsekvent och godtycklig lemmatisering av sådana ord, vilket framgår om vi söker orden i exempel (1) i *Isländsk-svensk ordbok* (1943). Av de tretton sammansättningarna i exempel (1) återfinns sex enheter i ordboken. Där förses de med den information som redovisas i exempel (2).

(2) félítill	fattig	kröggur	<i>f pl</i> knipa, förlägenhet
félaus	utan pengar; fattig	peningakröggur	<i>f pl</i> penningförlägenhet
peningalaus	utan pengar	fjárpröng	penningknipa

Vi ser att lemmatiseringen är ganska slumpmässig och att de redovisade ekvivalenterna i samtliga fall – förutom parafrasen *utan pengar* – gäller ettordsenheter. Beskrivningen av *kröggur* och *peningakröggur* återspeglar också en tendens att bortse ifrån betydelseinskränkningar för osammansatta ord. Det är värt att påpeka att de två sammansättningarna med *hrak* som senare led (*aurahrak*, *peningahrak*, ex. 1) inte har lemmatiserats. Däremot finns ordet *hrak* förtecknat som självständigt lemma med flera ekvivalenter, däribland 'brist' som avser den här aktuella betydelsen. Det lämnas dock ingen information om att denna betydelse främst uttrycks i sammansättningar som *aurahrak* och *peningahrak* som i sin tur nästan enbart förekommer i fraserna *vera í aurahraki* och *vera í peningahraki*.

b) Lemmaanknytning

I semasiologiska ordböcker kompliceras behandlingen av fraser och fraseologiska enheter av de problem det innebär att avgöra var dessa enheter skall placeras i lemmalistan. I texten *Fjánhagsástand* förekommer ett antal fraser som kan illustrera detta problem. I exempel (3) och (4) ges exempel på typiska fall.

(3)	hafa <mikla peninga>	handa á milli
	hafa <lítið, litla peninga>	handa á milli
(4)	hafa í sig og á	
	eiga í sig og á	

I exempel (3) kan vi konstatera att innehållsorden i den del av uttrycket som inte varierar hör till de tyngsta lemmarna i alla isländska ordböcker: verbet *hafa* och substantivet *hönd*. Om uttrycket *hafa ... handa á milli* placeras i någon av dessa artiklar blir det svårfunnet för användaren samtidigt som det bidrar till att en redan omfångsrik artikel blir ännu längre. Man kan konstatera att detta uttryck inte behandlas alls i den isländsk-svenska ordboken från 1943. Det gör däremot den första av fraserna i exempel (4), *hafa í sig og á*, som placeras just under verbet *hafa*. Däremot saknas varianten *eiga í sig og á* helt i ordboken.

c) *Uttrycksmässig variation*

Många förbindelser i exempeltexten *Fjórhagsástand* karakteriseras av uttrycksmässig variation och fakultativa led. Denna grad av fullständighet i redovisningen har delvis en funktionell betydelse, på så vis att det ger fraseologin en prägel av konkret språkbruk. I andra fall är avsikten helt enkelt att visa lexikaliska varianter av fraser med samma semantiska innehåll, som i fraserna i exempel 5–10.

(5)	<i>eiga ekki bót fyrir rassinn á sér</i>	/	<i>eiga ekki bót fyrir endann á sér</i>
(6)	<i>vaða í peningum</i>	/	<i>vaða í seðlum</i>
(7)	<i>raka saman fé</i>	/	<i>moka saman fé</i>
(8)	<i>eiga rúmt um hendur</i>	/	<i>hafa rúmt um hendur</i>
(9)	<i>eiga <eitthvað> í handraðanum</i>	/	<i>eiga <eitthvað> í kistuhandraðanum</i>
(10)	<i>hafa í sig og á</i>	/	<i>eiga í sig og á</i>

Principen är den att alla sådana varianter får en självständig status, vilket gör att varje enskild variant är sökbar som självständig enhet i det index som omfattar samtliga fraser. I en traditionell tvåspråkig ordbok är det ofta svårt att få översikt över variationen bland uttryck av det här slaget och det finns ingen garanti för att variationen täcks på ett tillfredsställande sätt.

Med utgångspunkt i betydelsen hos fraserna i ex. (5), 'inte ha ett öre', kan man föra samman flera fraser med samma mönster (ex. 11):

- (11) *eiga ekki grænan eyri*
eiga ekki túskilding
eiga ekki grænan túskilding
eiga ekki fimmeyring með gati
eiga ekki bót fyrir rassinn á sér
eiga ekki bót fyrir endann á sér

Den enda av dessa fraser som behandlas i *Isl.-sv.* 1943 är *eiga ekki grænan eyri* (i artikeln *Grænn*) och en tämligen sällan använd variant av den sista frasen: *eiga ekki bót fyrir skóinn sinn* (i artikeln *Bót*). I en traditionell semasiologisk ordbok har det mycket stor betydelse var sådana fraser placeras. Ur produktionsperspektivet skulle det vara mest lämpligt att behandla dem under verbet. Man kan emellertid räkna med att de flesta ordböcker prioriterar substantiven, både utifrån en generell princip och med tanke på den stora belastning som centrala verb, som det här aktuella *eiga*, utsätts för. Att frasen *eiga ekki grænan eyri* i *Isl.-sv.* 1943 påträffas under adjektivet *grænn*, är ett illustrativt exempel på lexikografens dilemma när det gäller placeringen: här har frasen placerats i den artikel som är minst till omfånget och därmed lättast för användaren att hitta i. Istället riskerar man att användaren endast söker på verbet och/eller substantivet och då inte hittar frasen alls.

En annan typ av variation gäller kvantitativa och kvalitativa motsatser som i fraserna i exempel (12):

(12)	búa við <mikil, góð> efni	/	búa við <lítill> efni
	hafa <mikil, rúm> auraráð	/	hafa <lítill, takmörkuð> auraráð
	vera <vel> settur (<fjárhagslega>)	/	vera <illa> settur (<fjárhagslega>)
	vera <vel> stæður	/	vera <illa> stæður
	standa <vel>	/	standa <illa>

En klassificering som bygger på semantiska kriterier kräver att sådana motsatser realiseras som två skilda enheter i ordbokstexten, medan en semasiologisk beskrivning ofta begränsas till en mera kortfattad framställning, utan att motsatsrelationerna redovisas.

Motsättningen positiv/negativ är också intressant när det gäller fraser som fakultativt eller obligatoriskt innehåller negationen *ekki* (eller andra negerande uttryck som *varla* och *aldrei*). Också i detta avseende kräver framställningen en klar skillnad mellan positiva och negativa uttryck, här illustrerat av fraserna i exempel (13):

(13)	hafa í sig og á	'ha så att man klarar sig'
	hafa ekki í sig og á	'inte ha så att man klarar sig'
	vera á flæðiskeri staddur	'ha det dåligt ställt'
	vera ekki á flæðiskeri staddur	'inte ha det dåligt ställt'

Det kan vara svårt att bedöma i vilken utsträckning motsatsförhållanden av detta slag skall framgå av beskrivningen. Ordbokstexten måste dock redovisa skillnaden mellan sådana uttryck, där negationen är fakultativ, och uttryck där negationen är ett obligatoriskt element, som i frasen *eiga ekki túskilding* 'inte ha ett rött öre' och *vita ekki aura sinna tal* 'ha så mycket pengar att man inte kan räkna dem'. Vidare måste man ta hänsyn till att de olika varianterna av ett uttryck, där

negationen egentligen är fakultativ, kan ha olika frekvens. Särskilt viktigt är det att fånga upp de fraser där den negerade varianten dominerar i språkbruket och där den möjligen uppfattas som primär i förhållande till den icke-negerade varianten (ex. 14):

(14)	vera ekki á flæðiskeri staddur	'inte ha det dåligt ställt'
	vera ekki á bláhjarni	'inte ha det dåligt ställt'

Däremot är det mindre viktigt att redovisa det fenomen i språkbruket att en fras som har en negativ betydelse utan att den innehåller en negation ofta kan få en positiv betydelse med en speciell stileffekt genom att den negeras (ex. 15):

(15)	hann er ekki (aldeilis) á hausnum	'han är (verkligen) inte på fallrepet'
	hún er ekki (aldeilis) auralaus	'hon är (verkligen) inte utan pengar'
	þau eru ekki í neinum kröggum	'de har det inte knapert'

d) Kotextredovisning versus exempel

I en ordboksbeskrivning av den typ som här diskuteras spelar de syntagmatiska faktorerna en viktig roll även om det är semantiska kriterier som läggs till grund för beskrivningen. Det är just den semantiska struktureringen och sorteringen som styr framställningen av de syntagmatiska enheterna och det är också denna ordningsprincip som ger texten en förhållandevis enhetlig prägel. Detta manifesteras bland annat genom att ett större syntagmatiskt sammanhang presenteras i form av kotextredovisning i stället för upprädnad av fristående lexikografiska exempel. Detta kan också sägas vara i enlighet med ordboksbeskrivningens karaktär, där uttrycksmässig mångfald kontrolleras av innehållsmässig konformitet. I en semasiologisk ordbok är det mer naturligt att ange exempel med varierande och ofta sammanfatt information, både i anknytning till enskilda informationstyper och som mer självständiga uppgifter.

5.2. Kontrastiva aspekter

Genom att det lexikala perspektivet utvidgas från att gälla enskilda ord till att även omfatta fraser, kan man som sagt behandla begrepp som inte är lexikaliserade som enskilda ord. Ett sådant begrepp uttrycks bl.a. med den fras vi har använt som titel på vårt föredrag: *að hafa í sig og á*. Vi har här försett begreppet med benämningen *Viðunandi fjárhagur / Tillfredsställande ekonomi* och inordnat det som punkt 1.3 i betydelse-ramen (figur 1). Att begreppet är relevant och att det har en självständig status framgår av de mer eller mindre konventionaliserade uttryck som förtecknas under punkt 1.3 i artikeln *Fjárhagsstånd* ovan.

Frasen *að hafa í sig og á* är ett illustrativt exempel på många av den traditionella ordboksbeskrivningens klassiska problem. Frasens betydelse går inte att härleda ur eller relatera till någon betydelsenyans hos någon av de ingående enskilda enheterna och för ordboksanvändaren är det därför inte givet var i ordboken frasen kan påträffas. I en ordbok av det slag som vi diskuterar här utgör själva frasen en egen ingång i materialet. Användaren behöver inte försöka identifiera ett av de enskilda orden som huvudord för att sedan möjligen hitta frasen.

I och med att fraserna dels är sökbara, dels leder in i den begreppsindelade texten får de traditionella kraven på ekvivalens mellan "källspråket" och "målspråket" en klart reducerad betydelse. De fraser som påträffas i de traditionella tvåspråkiga ordböckerna förses – i bästa fall – med något slags motsvarighet på målspråket. Hur denna motsvarighet förhåller sig till källspråksfrasen redovisas emellertid sällan. Det kan därför vara svårt för användaren att avgöra om den lösning som förmedlas är en lexikalisk översättning, som i vårt exempel (16), en pragmatisk översättning av frasens innehåll (ex. 17) eller om den angivna motsvarigheten är en fras som är lika konventionaliserad i målspråket som den sökta frasen i källspråket (ex. 18).

(16) *vada í peningum*: vada i pengar

(17) *h[afa] í sig og á* ha tillräckligt för mat och kläder. (*Isl.-sv.* 1943, s.v. *hafa*)

(18) *eiga ekki grænan eyri* icke ha ett rött öre. (*Isl.-sv.* 1943, s.v. *grænn*)

Målet med en fraseologisk, begreppsbasead komponent i en isländsk-svensk ordbok är att den isländska frasen skall fungera som en ingång i det isländska betydelsefältet, som i sin tur skall föra in i det svenska betydelsefältet och den relevanta svenska fraseologin. Istället för lexikaliska översättningar som i ex. (16) eller pragmatiska översättningar som i ex. (17) skulle användaren få tillgång till den svenska konventionaliserade fraseologin som exempelvis *ha pengar som gräs* för frasen i ex. (16) eller *ha så att man klarar sig* (ex. 17).

Om vi uppehåller oss ytterligare vid det begrepp frasen *að hafa í sig og á* representerar, kan vi konstatera att de fraser som hör till begreppet bara i enstaka fall innehåller ord som har en semantisk koppling till fältet FJÁRĤAGUR (ex. 19). Observera att de svenska fraserna inte heller här har samma självständiga status som de isländska. Deras funktion är snarare att illustrera behovet av den kontrastiva analysen än att utgöra en fullständig förteckning över den fraseologi som bildats till det svenska begreppet.

(19) hafa nóg fyrir sig að leggja
hafa nóg handa sér og sínum
hafa nóg að bíta og brenna
eiga fyrir sig
eiga í sig
eiga í sig og á
hafa í sig og á
hafa ofan í sig
eiga fyrir nauðþurftum
eiga fyrir skuldum
hafa til hnífs og skeiðar
eiga til hnífs og skeiðar | ha så att man klarar sig
få det att gå runt

klara livets nödtorft |
|---|---|

Några av fraserna uppvisar vissa lexikaliska likheter i båda språken, i de flesta fall är dock lösningen språkspecifik. De svenska fraserna är generellt sett mindre konventionaliserade än de isländska, där stilfigurer som allitteration inte är ovanliga. Fraserna är dock tämligen enhetliga i pragmatiskt avseende på så vis att de alla är ganska neutrala.

Den kontrastiva analysen bör som sagt vara så komplett som möjligt och omfatta också frasens uttryckssida och de ingående ordens lexikaliska egenskaper på olika plan. En av fraserna i exempel (19), *eiga fyrir nauðþurftum* har en svensk motsvarighet i *klara livets nödtorft*. Dessa fraser uppvisar en viss (interlingval) morfologisk likhet genom att ett av orden i båda varianterna uppenbarligen är samma ord: *nauðþurft* respektive *nödtorft*. Av ordets form i fraserna kan den kunnige användaren direkt utläsa en del om ordets morfologi i respektive språk, som exempelvis att det isländska ordet där används i pluralis och det svenska i motsvarande uttryck i singularis. Däremot är det inte lätt att dra några generella slutsatser om ordens bruk för övrigt eller om deras kombinatoriska egenskaper eller deras ordbildningsparadigm enbart med ledning av dessa fraser. Inget av orden är särskilt frekvent i respektive språk men det isländska ordet *nauðþurft* eller *nauðþurftir* används betydligt mera restriktivt än det svenska *nödtorft*. Det svenska ordet förekommer ofta i den här aktuella kollokationen *livets nödtorft*, men det förekommer också ofta i fria kontexter, såsom illustreras av exempel (20). Exempelen har hämtats ur Språkbankens korpus *Press 97* (<<http://spraakdata.gu.se/lb/konk>>).

- (20) [...] förmåga att skaffa vad som krävs för livets nödtorft.
 För att kunna betala hyra och annat av livets nödtorft försörjer han [...].
 Vi har inte råd att ge dem någonting utöver nödtorften.
 [...] många ypperliga konster, av vilka en del tjänar nödtorften, en del njutningen.
 Vem tillhör dessa nödtorftiga hem?
 [...] V 70 RAWD med det nödtorftigaste, stereo, läderklädsel och så där.
 [...] ett halvfärdigt TV-manus som nödtorftigt arbetats om [...].
 [...] från början ett nödtorftigt arrangemang mellan två partier [...].
 [...] en nödtorftigt avgiftad kvinna på jakt efter sitt förflutna [...].
 Familjen reparerade nödtorftigt de värsta skadorna och målade om väggar och tak [...].

Av fraserna i exempel (20) framgår att det svenska ordet är produktivt på ett sätt som inte gäller den isländska motsvarigheten när det gäller ordbildning, selektionsrestriktioner och konstruktionssätt. Man kan till exempel *tjána (någoting utöver) nödtorften*. Ordbildningsparadigmet innehåller – förutom substantivet – också ett adjektiv, *nödtorftig*, som kan användas attributivt om bl.a. hem och arrangemang: *nödtorftiga hem, nödtorftigt arrangemang*. Det kan också kompareras, *det nödtorftigaste*, och användas som adverb: *som nödtorftigt arbetats om, en nödtorftigt avgiftad kvinna och reparera nödtorftigt*.

Sådana skillnader i ordens egenskaper i de olika språken bör göras tillgängliga för ordboksanvändaren. För att de skall kunna redovisas måste dock den kontrastiva analysen sträcka sig längre än bara till ordbokens makronivå (se Hannesdóttir 1998:94).

5.3. Flexibel ingångsstruktur, index över samtliga fraser

En begreppsbasead ordboksbeskrivning av det slag som här beskrivs skulle naturligtvis få ett större informationsvärde i elektronisk form med olika sorterings- och sökmöjligheter. Det skulle exempelvis vara nyttigt att kunna få en alfabetisk sortering av de fraser som tillhör ett bestämt begrepp för att skärpa enstaka konstruktionsmönster. Man skulle också vilja ha möjlighet att söka direkt på en bestämd konstruktion, ett bestämt satsled (t.ex. adverbial) eller en viss typ av fraser (t.ex. idiom), antingen inom ramen för ett angivet begrepp eller i hela ordbokstexten. I tvåspråkiga sammanhang skulle detta kunna erbjuda en intressant kontrastiv analys av ytterligare egenskaper och faktorer som inte kan lyftas fram i själva texten. För att antydningssvis illustrera möjligheterna kan vi se på en annan text som tillhör det ekonomiska begreppsältet och som har benämningen *Níska* ('snålhet'). Här kan användaren till exempel vara intresserad av att få fram isländska substantiv som karakteriserar denna egenskap eller jämföra karakteriserande substantiv i de båda språken (ex. 21).

(21) vera (<bölvaður>) nískupúki	vara en (<riktig>) snáljáp
vera nískunös	vara en (<riktig>) snálvarg
vera (<bölvaður>) nirfill	vara en (<riktig>) gnidare
vera (<mesti>) maurapúki	vara en (<riktig>) girigbuk
vera (<ógurlegur, bölvuður>) grútur	vara en (<riktig>) knusslare
vera (<mesta, bölvuð>) grútarsál	vara en (<riktig>) smulgråt
vera (<bölvaður>) grútarháleistur	vara en (<riktig>) mammonsträl
vera (<óttaleg, bölvuð>) aurasál	vara en (<riktig>) snáltarm
vera (<mesti>) fépúki	vara en (<riktig>) snálhans
vera (<mesti>) peningapúki	vara en (<riktig>) snálmåns
vera (<óttalegur>) púki	vara en (<riktig>) snálhund
vera (<mesti>) níðingur	
vera féniðingur	

Därmed är vi åter inne på tanken om en flexibel ingångsstruktur. Vi har tidigare sett hur en avgränsad mängd kärnord, antingen ett och ett eller som en semantisk helhet, kan fungera som ingångsnyckel i beskrivningen av begreppet. Men om fraseologin skall komma till sin fulla rätt måste också själva fraserna kunna utgöra ingångsnycklar till den information och den beskrivning som användaren är ute efter. Detta betyder att användaren måste ha tillgång till ett index där samtliga fraser förtecknas.

Om man föreställer sig en tryckt ordbok skulle ett sådant fullständigt index vara ganska omfattande och platskrävande, oavsett vilka sorteringskriterier som låg till grund för presentationsordningen. Det beror på att varje aktuellt element (i princip alla innehållsord) i en fras måste kunna leda fram till frasen och det eller de begrepp frasen tillhör. En alfabetisk sortering inom de enskilda uppslagsorden i indexet skulle göra det möjligt att söka från de mest överlastade artiklarna, såsom exempelvis de som behandlar de mest centrala verben, vilka ju förekommer i ett stort antal fraser. Sådana högfrekventa ord får just ett speciellt värde inom indexet genom att de uppvisar ett tätt och omfattande bruksmönster. Här måste det poängteras att sorteringen och alfabetiseringen av fraserna naturligtvis är långt ifrån okomplicerad. Det är problematiskt att hitta en princip som ger bästa möjliga resultat i alla avseenden genom att säkra en klar och konsekvent sortering och som också erbjuder optimal sökbarhet och lyfter fram intressanta konstruktions- och bruksmönster inom varje enskilt ord. Tablå 1 på nästa sida innehåller en del av den fraseologi som tillhör verbet *eiga*. Många av fraserna uttrycker en betydelse som hör till begreppet *fjärhagsåstand*. Varierande led (kotextangivelser) som står inom hakparentes är neutrala i den alfabetiska sorteringen, bortsett från den första hakparentesen som sorteras som sista bokstaven i alfabetet.

Användaren kan givetvis inte alltid på förhand vara klar över hur en bestämd fras presenteras i indexet. Detta gäller speciellt fraser med varierande kotextredovisning. Det är därför viktigt för användaren att kunna välja det innehållsord i frasen som gör det lättast att komma fram till det åsyftade begreppet.

I enspråkiga sammanhang skulle ett sådant fullständigt index över fraseologin för samtliga begrepp fungera som huvudnyckel till ordbokstexten genom en alfabetiserad lista med uppslagsord. I tvåspråkiga sammanhang skulle användaren på samma sätt kunna utgå ifrån indexet för sitt modersmål för att få tillgång till det främmande språket. Men ett möjligt alternativ är också att ingången till texten går via ett begränsat antal kärnord såsom diskuterades ovan.

TABLÁ 1. Verbet eiga.

eiga aðild að <málinu, samkomulaginu> → AÐILD/ÞÁTTTAKA
 eiga annríkt → ANNIR
 eiga auð fjár → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga bágt → BÁGINDI
 eiga bágt með að <skrifa> → ERFIÐLEIKAR
 eiga ekki bót fyrir endann á sér → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki bót fyrir rassinn á sér → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki fimmeyring með gati → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki föður undir fat → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki fyrir salti(nu) í grautinn → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki fyrir <hlutnum; kostnaðinum> → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki gott með að <taka sér frí> → VANDRÆÐI
 eiga ekki grænan eyri → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki grænan túskilding → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki heimangengt → SKORÐUR/HÖFT
 eiga ekki hægt um vik → AÐSTAÐA, VANDRÆÐI
 eiga ekki krónu → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki málungi matar → BÁGINDI
 eiga ekki sjö dagana sæla → RAUNIR/MÆÐA
 eiga ekki til hnífs og skeiðar → BÁGINDI, FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki túskilding → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga ekki um neitt að velja → VANDRÆÐI
 eiga ekki þak yfir höfuðið → BÁGINDI
 eiga erfitt → ERFIÐLEIKAR
 eiga erfitt uppdráttar → MÓTLÆTI/ÞRENGINGAR
 eiga félag við <hann, hana> → FÉLAGSSKAPUR
 eiga fullt í fangi með að <framfleyta fjölskyldunni> → ERFIÐLEIKAR
 eiga fyrir nauðþurftum → AFKOMA/LÍFSKJÖR
 eiga fyrir sig → AFKOMA/LÍFSKJÖR, FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga fyrir skuldum → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga góða daga → HAGSÆLD
 eiga harma að hefna → HEFNDARHUGUR
 eiga hauk í horni → STUÐNINGUR
 eiga í sig → AFKOMA/LÍFSKJÖR, FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga í sig og á → AFKOMA/LÍFSKJÖR, FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga <eitthvað> aflögu → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga <mikið, ærið> fé → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga <honum, henni> gott að launa → ÞAKKLÆTI
 eiga <honum, henni> gott upp að unna → ÞAKKLÆTI
 eiga <honum, henni> grátt að gjalda → HEFNDARHUGUR
 eiga <eitthvað> í handraðanum → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga <sigurinn> í hendi → VISSA
 eiga <eitthvað í kistuhandraðanum> → FJÁRHAGSÁSTAND
 eiga <litla, enga> peninga → FJÁRHAGSÁSTAND
 láta <hann, hana> eiga sig → AFSKIPTALEYSI, TÓMLÆTI
 <þessi gagnrýni> á rétt á sér → RÉTTMÆTI
 <þeir, þær, þau> eiga í deilum → DEILA
 <þeir, þær, þau> eiga skap saman → SAMHUGUR
 <litirnir> eiga <vel> saman → SAMRÆMI

6. Avslutning

Det vi har presenterat här är på intet sätt en färdig modell för en tvåspråkig ordbok. Vi ser det som ett spännande experiment som erbjuder många nya möjligheter och som på vissa punkter har klara fördelar jämfört med den traditionella tvåspråkiga ordboken. Det återstår att se i vilken utsträckning man kan balansera förhållandet mellan de båda språken, här isländska och svenska, så att inget av dem dominerar som "källspråk". Detta uppnås inte bara genom att vi utvidgar fraseologin i svenskan utan också genom att vi begränsar isländskans fraseologi så att den blir mera lättillgänglig för svensktalande.

En lexikografisk beskrivning av detta slag kan naturligtvis inte fullständigt ersätta en allmän tvåspråkig ordbok men den uppfyller bättre vissa mycket viktiga behov som tvåspråkiga ordböcker har haft svårt att klara. I praktiken skulle det vara problematiskt att få en sådan ordboksbeskrivning att fungera i tryckt form, men i elektronisk form skulle den i varje fall kunna fördjupa den ofta knappa och begränsade information som en traditionell ordbok tillhandahåller. I dagsläget är det kanske mest realistiskt att tänka sig en sådan begreppsbasead fraseologisk beskrivning som en självständig komponent i en traditionell beskrivning, varvid en ordboksbeskrivning som gäller relationen mellan två språk består av flera självständiga komponenter. En sådan komponent skulle kunna vara en konstruktionskomponent, som i stort sett består av innehållet i en konstruktionsordbok, en annan skulle kunna vara en redan befintlig enspråkig betydelsebeskrivning.

Genom att kombinera den lexikografiska beskrivning som redan finns tillgänglig för de båda här aktuella språken skulle man kunna åstadkomma ett kraftfullt språkligt redskap. Numera kan man hävda att svenskan är ett av världens bäst beskrivna språk, både när det gäller den grammatiska beskrivningen och den lexikaliska specifikt. Inom lexikografin har man för svenskans del de senaste decennierna huvudsakligen sysslat med beskrivningen av de enskilda ordens betydelse. För isländskans del har man inte kommit lika långt med betydelsebeskrivningen, bl.a. saknas fortfarande en isländsk definitionsordbok, medan fraseologin alltså har uppmärksammats en hel del. Den svenska fraseologin har däremot inte omfattats av samma intresse. Viss redovisning av uppslagsordets kombinatoriska egenskaper lämnas visserligen i existerande ordböcker, vilket gör att det naturligtvis finns en hel del fraseologi samlad mellan de svenska ordböckernas pärmar. Den informationen är dock långt ifrån lättåtkomlig för användaren och någon samlad behandling av svenskans fraseologi finns ännu inte. I detta avseende haltar därför beskrivningen än så länge.

Avslutningsvis vill vi samla principerna för och fördelarna med en tvåspråkig fraseologisk ordbok av den typ som här har diskuterats.

1. Ordboken utgår i grunden från en analys där språkinterna relationer fokuseras. Därigenom minskar risken för överdriven och falsk ekvivalens.
2. Kraven att fastställa en ekvivalensrelation är inte lika stränga som i en tvåspråkig ordbok där analysenheten är det enskilda ordet. Ekvivalensrelationen anknyter i större utsträckning till syntagmatiska egenskaper, vilket gör att polysema enheter och flertydighet inte spelar lika stor roll.
3. Det kontrastiva perspektivet förstärks genom att de språkinterna relationerna lyfts fram. Därmed underlättas den kontrastiva analysen både för lexikografen och för användaren.
4. Analysenheten i beskrivningen, dvs. fraserna, utgör i större utsträckning en homogen helhet än analysenheten i en ordbaserad tvåspråkig ordbok.
5. Fraserna behandlas i texten oberoende av ordbokens strukturella egenskaper (omfång och strukturering av enskilda artiklar osv.) eller förhållandet till placeringen och den strukturella representationen av enskilda ord som förekommer i frasen.
6. Ordbokstexten är oberoende av de aktiva uppslagsenheterna, dvs. den utgör inte en fullständig beskrivning av dem såsom är fallet i en ordbaserad tvåspråkig ordbok.
7. Varierande representation av semantiska enheter står i centrum istället för semantisk variation inom formella (lexikaliska) enheter.
8. Syntagmatiska förbindelser och fraser framställs i semantisk belysning, de redovisas inte som exempel på konstruktionsmönster eller syntagmatiska egenskaper.
9. De semantiska fälten är uppbyggda kring abstrakta begrepp.
10. Fokuseringen ligger snarare på det tematiska perspektivet än det tematiska.
11. Ingångsstrukturen är flexibel och den omfattar båda språken.
12. Full hänsyn tas till uttrycksmässig variation inom de enskilda fraserna.
13. I stället för flerfunktionella, lösryckta exempel ges kotextangivelser med klar och entydig funktion.
14. Utifrån en markering av frasernas olika egenskaper är flera sökalternativ möjliga.

En ordboksbeskrivning uppbyggd på det sätt vi har diskuterat skulle med enkla medel kunna utökas med ytterligare språk och bli en flerspråkig beskrivning där vilket som helst av språken skulle kunna

fungera som källspråk. En sådan möjlighet måste vara attraktiv i det läge vi befinner oss i nu, där översättning av stora textmängder med olika språkkonstellationer inblandade har blivit ett viktigt inslag i den offentliga förvaltningen. Hur som helst skulle utvecklingen av sådana lexikografiska hjälpmedel – i ett nationalekonomiskt perspektiv – ha klart ekonomiska aspekter; aspekter som på ett självklart sätt skulle falla under punkt 2.1.1 i vårt semantiska fält: *Förutseende hantering av tillgångar*.

Litteratur

- Al-Kasimi, A.M. 1977: *Linguistics and Bilingual Dictionaries*. Leiden: E.J. Brill.
- Atkins, B.T.S. 1996: Bilingual dictionaries. Past, present and future. I: Gellerstam, Martin et al. (eds.), *Euralex '96. Proceedings I–II. Papers submitted to the Seventh Euralex international congress on lexicography in Göteborg, Sweden*. Göteborg: Göteborg University, Department of Swedish, 515–546.
- Berkov, Valerij 1999: De tospråkliga ordböckers begränsningar. I: Slotte, P., P. Westerberg och E. Orava (red.), *Nordiska studier i lexikografi 4. Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden Esbo 21–24 maj 1997*. (Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi 5.) Helsingfors, 11–15.
- Hannesdóttir, Anna Helga 1991: Språkprovets funktion i äldre svenska ordböcker. I: Thelander, Mats et al. (red.), *Svenskans beskrivning 18*. Lund: Lund University Press, 163–171.
- Hannesdóttir, Anna Helga 1998: *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 23.) Göteborg.
- Hannesdóttir, Anna Helga 2001: Funktioner som försvann: det kontrastiva perspektivet i äldre svensk lexikografi. I: Gellerstam, Martin et al. (red.), *Nordiska studier i lexikografi 5. Rapport från Konferens om lexikografi i Norden. Göteborg 26–29 maj 1999*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 27.) Göteborg. S. 3–17.
- Isl.-sv. 1943 = Leijström, Jón Magnússon och Jansson 1943.
- Jónsson, Jón Hilmar 1994: *Orðastadur. Orðabók um íslenska málnotkun*. Reykjavík: Mál og menning.
- Jónsson, Jón Hilmar 1999: Fraseologiens plass i ordbøker for innvandrere. I: *LexicoNordica* 6, 65–78.
- Jónsson, Jón Hilmar 2001. Staða orðasambanda í orðabókarlýsingu. I: *Orð og tunga* 5. Reykjavík: Orðabók Háskólans, 61–86.

- Kromann, H.-P., Th. Riiber och P. Rosbach 1984: Überlegungen zu Grundfragen der zweisprachigen Lexikographie. I: Wiegand, H.E. (ed.), *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie V. (Germanistische Linguistik. 3-6/84)*, 159-238.
- Kromann, H.-P., Th. Riiber och P. Rosbach 1991: Principles of Bilingual Lexicography. I: *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. 1989-91. Hrsg. von H. Steger & H.E. Wiegand. (*Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 5.*) Berlin & NewYork: Walter de Gruyter. S. 2711-2728.
- Leijström, Gunnar, Jón Magnússon och Sven B.F. Jansson 1943: *Isländsk-svensk ordbok. Íslenzk-sænsk orðabók*. Tredje, utvidgade upplagan 1972. Stockholm: AB Rabén & Sjögren bokförlag. Press 97. <<http://spraakdata.gu.se/lb/konk>>